

UNA NOVA DADA EN
LA HISTÒRIA ANTIGA DE
L'ERMITA DE SANTA FE:
LA DONACIÓ DE
GUILLEM DE MONTCLÚS
EL 1261

JOAN PORTALS I MARTÍ

Treballant en la recerca de documents a l'arxiu parroquial de Sant Esteve de la Costa del Montseny, em va cridar l'atenció un escrit de principis del segle XX que contenia la transcripció d'un pergamí que podia afegir alguna nova informació sobre la història més antiga i no gaire coneguda de l'ermita de Santa Fe. Es tractava d'una donació en favor d'aquesta capella feta per Guillem, senyor del castell de Montclús, l'any 1261.

El document era un text manuscrit signat per un prevere, Pau Vinyolas i Torras, a la parròquia de Sant Cristòfol de Fogars el 14 d'agost de l'any 1917. En ell, el mossèn —que, segons afirma, és resident de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació, així com auxiliar de la Biblioteca del Col·legi d'Advocats de Barcelona encarregat de l'estudi i la classificació dels pergamins i altres documents antics d'aquesta biblioteca— certifica que "entre els pergamins de l'arxiu parroquial de Sant Cristòfol de Fogars, del Bisbat i província de Barcelona, n'hi ha un de l'any 1261" que tot seguit transcriu literalment en la seva llengua original, el llatí.

Acabada la transcripció del pergamí que, diu, concorda amb l'original que ha vist i examinat, la firma i rubrica. A continuació, en la mateixa data i lloc, l'ecònom de la parròquia, Mn. Joan Riba, dóna també fe que la transcripció ha estat feta de l'original del document conservat a la casa rectoral.

Dispersats els fons de l'antic arxiu de Fogars de Montclús, que cal suposar que devia sofrir, com tants d'altres, el saqueig i la crema durant la revolució del 1936, els seus llibres parroquials menys antics i alguns altres documents de contingut divers han anat a parar a la parròquia de la Costa, a causa segurament del fet que Mn. Ramon Viver va tenir cura de Fogars al mateix temps que exercia el seu ministeri com a rector de la Costa.

El pergamí de l'any 1261, però, ha desaparegut, i com a testimoni del seu contingut només ens resta aquella traducció trobada casualment fora del seu lloc d'origen. Després de consultar el fons de pergamins que conserva el Col·legi d'Advocats de Barcelona i també l'arxiu històric Fidel Fita d'Arenys de Mar, no hem trobat cap rastre d'aquell document ni de cap altre més o menys coetani que hi pogués tenir alguna relació, cosa que fa que l'únic testimoni escrit que se n'ha conservat sigui la versió que en va fer l'any 1917 l'esmentat Mn. Vinyolas.

El contingut de l'antic pergamí, en la traducció al català, que fem per a aquest treball, és el següent:

LA DONACIÓ DE GUILLEM DE MONTCLÚS

"Sigui conegut de tothom que Nos, el senyor Guillem de Montclús, per nos i tots els nostres successors senyors del castell de Montseny, per remei de la nostra ànima i la dels nostres pares i també per la de tots els fidels difunts, donem i oferim a Déu Nostre Senyor i a la capella de Santa Fe, que està situada al capdamunt del Montseny, que el donat servidor que viu a la mateixa capella pugui conrear o fer conrear en el seu propi nom o aixada tots aquells dels nostres honors que es trobin a qualsevol lloc de la dita muntanya i estiguin sense conreador propi o propietari.

"I que d'aquests honors que amb el temps conreï o faci conrear al seu càrrec, mai en tingui de donar quart, quint, tasca ni braçatge, ni cens ni qualsevol altre servei a nosaltres o als nostres successors.

"I que qualsevol lloc de la dita muntanya que el donat o servidor habitant de la capella volgués conrear o fer conrear en el seu propi nom o aixada d'entre tots els nostres honors que es troben per tota la muntanya sense conreador propi o propietari, pugui fer-ho en la mesura que ho desitgi, sense reclamació nostra ni dels nostres successors o dels nostres batlles presents o futurs. I tot això sense cap contraprestació de cens agrari ni de servei.

"Donant perpètuament a la dita capella totes aquelles coses que en els nostres esmentats honors ens pertanyen o hagin de pertànyer per raó de domini o dels lluísmes que retenim per nosaltres i els nostres.

"I així fem perpètuament la citada donació i concessió a la dita capella i al seu servidor per nosaltres i els nostres, presents i futurs, de la manera que millor pugui ser dita i entesa a conveniència de la capella i els seus servidors.

"Entregant a la dita capella i al donat i servidors d'ella la tangible i plena possessió de tot el predit, ho dono amb aquest document públic que ha de valer per sempre. I que aquesta donació no pugui ser revocada per cap motiu ni per mi ni pels meus successors en el futur i, al contrari, resti sempre ferma i immutable.

"Fet això a les calendes de novembre de l'any del Senyor mil dos-cents seixanta-u. Signatura del Senyor Guillem de Montclús, que ho firmo. Signatura de Ramon, noble veí.

Signatura d'Arnau de Sant Lleir. Signatura de Bernat de Sant Lleir. Signatura de Guillem de Cuccala, que ho vàrem veure i estiguérem presents. Signatura de Guillem Ubald, presbíter, notari públic de Sant Celoni, que ho va escriure, amb lletres rascades i esmenades a la primera línia on diu 'Montseny' i a la quarta on diu 'conreï', i sobreescrita a la dotzena línia on diu 'meus'. Dia i any que consta abans."

El contingut del document és prou clar: es tracta d'una donació de terres que el noble Guillem de Montclús, del llinatge dels senyors de Sesagudes i de Montseny, va fer l'any 1261 en favor de l'ermita de Santa Fe i els seus servidors.

Segons explica Mn. Antoni Pladevall en el seu treball "Santa Fe del Montseny", publicat en el volum cinquè d'aquestes *Monografies*, es desconeix quan va ser construïda aquesta capella, encara que ja tenim constància de la seva existència l'any 1231 quan Pere de Santaeugènia, castlà del castell de les Agudes, li va fer un llegat consistent en un sester de blat. A continuació, cita un document posterior, datat el 22 de juny del 1271, que ens informa que a prop de l'esmentada capella o ermita hi havia un petit monestir o comunitat de deo-donats, anomenats "orde dels ermitans de Santa Fe", que va subsistir una o dues generacions. En aquest cas es tractava d'una donació de béns feta per fra Vidal, un dels membres d'aquest orde, en favor de la comunitat i en profit del conjunt dels germans ermitans.

I a partir del segle XIV els documents —diu Pladevall— ens tornen a parlar d'un sol donat o ermità, cosa que no ens permet saber amb exactitud quan es va iniciar ni quan de temps va durar aquest "orde d'ermitans de Santa Fe".

Per tant, el document que hem acabat de transcriure afegeix una dada més en relació a la primitiva història de la capella de Santa Fe i, almenys, ens confirma que l'any 1261 encara no existia la comunitat d'ermitans de què ens parla Pladevall, tota vegada que el text es refereix a un sol donat o servidor de la capella. I el que és ben possible és que l'orde es pogués constituir gràcies precisament a la donació i, en definitiva, a la protecció de Guillem de Montclús, que facilitaria la subsistència material dels seus membres.

Aquesta subsistència no devia ser, però, massa folgada, tota vegada que la donació no conté la descripció ni la referència de cap alou concret i fàcil de conrear per la seva situació geogràfica, sinó que té per objecte unes terres, segurament marginals i situades en la zona més muntanyosa dels dominis del senyor de Montclús, que, ben avançat el segle XIII, no estaven encara conreades ni se n'havia fet cessió emfitèutica en favor de ningú.

NOTES SOBRE ELS SENYORS DE SESAGUDES- MONTSENY- MONTCLÚS

El que en el document apareix com a donant, el senyor Guillem de Montclús, que s'anomena també en el text "senyor del castell de Montseny", pertanyia al llinatge vallesà originàriament dit de Sesagudes, després de Montseny i finalment de Montclús. Aquest llinatge el va iniciar un noble anomenat Vives, pare d'Odó I de Sesagudes, senyor dels castells de les Agudes i Miravalls, a més dels de Palafolls i Montpalau, cap a mitjans del segle XI.

Des del segle XII, la nissaga tenia el seus dominis en feu de l'Orde de l'Hospital de Sant Celoni després d'una sèrie de disputes que van tenir lloc a la mort de Guillem Umbert II de Montseny (1151) entre el seu germà i successor Riambau I i l'esmentat Orde, amb una important seu a Sant Celoni.

Les disputes acabaren amb l'arbitratge del mateix comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, qui va concedir a Riambau el terme dels castells de les Agudes i de Miravalls, encara que els havia de tenir com a feudatari de l'Orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem. Més tard, els senyors de Montseny deixaren d'habitar ambdós castells, que durant un temps més o menys incert quedaren com a simples fortaleses —de les quals no sabem amb exactitud l'emplaçament— a les ordres d'un castlà.

Precisament, un dels que firmen com a testimonis el document a què fa referència aquest treball és Arnau de Sant Lleir, que, segons explica el mateix Pladevall, l'any 1244 era castlà major del castell de les Agudes, que suposem devia ser ben a prop de l'ermita de Santa Fe si es confirmés la ubicació d'aquest a l'abrupta vessant d'aquesta muntanya coneguda com els Castelletts.

Sembla cert que, encara que segurament existia des del segle XI, el castell de Montclús va adquirir més importància des del moment que va passar a ser residència dels senyors del Montseny, els quals passaren a anomenar-se senyors de Montclús a mitjans del segle XIII. No obstant, el protagonisme històric del castell de Montclús va decaure ben aviat, ja que l'any 1275 el fill de Guillem de Montclús, Riambau II de Montclús, va fer cessió dels seus béns al seu oncle Ramon de Cabrera, el fill del qual, Bernat, l'any 1328 va integrar-los dins els dominis del vescomtat de Cabrera, la sort del qual seguirien a partir d'aleshores.

Per acabar de situar l'ermita de Santa Fe en el seu context jurisdiccional, hem d'afegir que es trobava dins la jurisdicció inicial de l'antic castell de les Agudes i de la seva fortalesa de Miravalls, juntament amb les parròquies de Sant Julià de Montseny, Sant Marçal de Montseny, Sant Esteve de la Costa, Sant Cristòfol de Fogars i Sant Joan de Campins. Des de molt abans del 1261 (data del document que estudiem) aquesta jurisdicció estava ja unificada —encara que potser mantenint batlles diferents— amb la pròpia del castell de Montclús, que des de la seva construcció s'estenia damunt les parròquies

situades a la plana vallesana, des de Mosqueroles a Vallgorguina i Olzinelles, passant per les dues Palautorderes.

En definitiva, el llinatge dels senyors del Montseny a què ens referim formava part de l'aristocràcia que tenia generalment diverses fortaleses com a alou propi i, per descomptat, com a feu dels comtes de Barcelona —i en aquest cas, a més, de l'Orde de l'Hospital—. Un esglaó més baix dins l'estructura feudal el constituïen els castlans que comandaven la guarnició del castell —seria el cas d'Arnau de Sant Lleïr—, els quals provenien o bé d'una branca col·lateral de la noblesa, o bé eren membres militarment destacats de la cavalleria. Sota d'aquests, els castells tenien un destacament format pel *milites castri*, cavallers a vegades procedents de les classes superiors de la pagesia aloera.

COMENTARIS AL CONTINGUT DEL DOCUMENT DE 1261

Tornant al contingut del document que ens ocupa, aquest s'inscriu —encara que amb un to evidentment menor— en la política de donacions i fundacions de monestirs i esglésies que dugueren a terme els principals llinatges del país i, concretament, també els senyors del castell de les Agudes, que ja a mitjans del segle XI havien fet donacions a la propera església de Sant Marçal, ajudant-ne a la construcció i posterior reforma o reedificació, segons consta a l'acta de consagració datada el 8 de desembre de l'any 1066, confirmada per la nova consagració que tingué lloc el 5 de febrer del 1104.

Tot seguit analitzarem els trets més característics d'aquest document.

És una donació a una capella, la de Santa Fe, situada dins els dominis de Guillem de Montclús i segurament en les proximitats del castell de les Agudes, que devia viure ja els darrers anys de la seva existència si ens atenem a la presència com a testimoni del que en fou castlà major, Arnau de Sant Lleïr.

Contràriament al que succeeix quan es dota una església o un monestir més o menys important, no hi ha una donació de béns o alous concrets i determinats identificables pels límits i per la situació geogràfica. En aquest cas, la donació comprèn aquelles terres que es trobin per qualsevol lloc de la muntanya, sense cultivador o propietari (*damus atque offerimus domino Deo et capelle Sancte fidis quae est sita in cacumine Montis signi quod de quanto cuicumque honore sive honoribus nostris qui sint in dicto Monte ubicumque sint sine cultore proprio vel domino...*). No cal insistir que en la segona meitat del segle XIII —amb un espai agrari relativament consolidat i amb un sistema feudal ja ben implantat al territori—, quan les millors terres havien estat objecte de contractes d'establiment a cens, aquesta donació no passaria de ser una autorització per artigar terres boscoses o ermes amb la limitació que les havia de

conrear el donat o servidor de la capella o qui ho fes en nom seu, és a dir, amb una evident limitació personal.

Encara que es tracta d'una donació gratuïta i no d'un establiment o cessió del domini útil d'aquesta terra, el document té interès a deixar clar que el beneficiari de la donació mai no haurà de donar al senyor de Montclús "quart, quint, tasca ni braçatge, ni cens ni qualsevol altre servei". Aquests eren una sèrie de pagaments en favor dels senyors directes per raó de l'establiment d'unes terres o cessió del que s'anomena domini útil, pagaments que sovint se superposaven.

Així, la tasca equivalia a una onzena part de la collita i era una prestació relativament lleu que s'imposava als pagesos artiguaires de terres de conreu dificultós. El braçatge era una imposició complementària de l'anterior que corresponia a una setzena part de la collita. El quart i el quint, per la seva banda, gravaven una quarta i una cinquena part de la collita i sembla que devien ser excoients entre si. I el cens, nom de contingut genèric, era la prestació deguda en diners o en espècies per raó de l'establiment fet i com a reconeixement del domini del senyor directe.

El document afegeix "qualsevol altre servei", tota vegada que el pagès que conreava una terra no tan sols estava obligat al pagament de determinades rendes —com les que acabem d'enumerar— en reconeixement del domini, sinó que també suportava la prestació de tot tipus de serveis, generalment de caràcter personal, deguts per raó de la jurisdicció del senyor del castell del qual depenia.

I aquesta facultat de conrear les terres a què el text es refereix, amb exempció de tota mena de pagaments rendals o personals, es podrà exercir sense possibilitat de reclamació del donant, ni dels seus successors ni —aclaireix— dels seus batlles presents o futurs. Aquesta matisació és important, ja que els batlles eren els encarregats de cobrar els censos i prestacions degudes per la tinença de terres i tenien, a més, funcions judicials especialment en les causes reservades a la jurisdicció del senyor del castell.

Finalment, el document conté unes línies que podrien ampliar el contingut i la importància econòmica de la donació que reflecteix. Són les següents, que ens sembla que afegeixen un matís molt important i, aquest sí, avaluable econòmicament: *...donantes in perpetuum dicte Capelle ea quae in ipsis honoribus nobis pertinent aut debent pertinere praeter dominacionem et laudimium quod nobis retenemus et nostris*. És a dir, que dóna també a la capella tot allò que —en els seus dominis— li pertany per raó del domini i dels lluïsmes que el donant reté per a ell i els seus.

Hem vist abans com n'eren de variades les prestacions degudes per raó del domini, amb més o menys importància econòmica. A més de les esmentades, el text es refereix ara explícitament als lluïsmes, que eren la participació

F. BLASI. CLIXÉ PROCEDENT DE L'ARXIU FOTOGRÀFIC DEL CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

Ermita de Santa Fe. Any 1915-1925.

que els senyors directes rebien en cas de venda o traspàs a títol oneros d'una possessió emfitèutica, participació que sovint no era inferior al deu per cent del preu. Caldria, però, matisar molt què vol dir el document en aquest punt, en funció de la importància econòmica que podia arribar a tenir la cessió a la capella de Santa Fe de tots els lluísmes a què tingués dret Guillem de Montclús en l'àmbit territorial dels seus dominis. De totes maneres, aquest paràgraf és prova que la donació incloïa no tan sols la facultat d'artigar unes terres sense haver de suportar cap contraprestació senyorial, sinó també la percepció de determinades rendes que podien ajudar al manteniment de la capella i dels seus servidors.

Finalment, el document acaba amb les habituals clàusules d'estil que reforcen la irrevocabilitat de la donació i l'entrega de la plena possessió del que es cedeix. I tot això es fa mitjançant escriptura pública atorgada davant Guillem Ubald, notari públic de la vila de Sant Celoni, i amb la intervenció de

testimonis, entre ells l'esmentat Arnau de Sant Lleir, que fou castlà major del castell de les Agudes, i altres personatges de ben segur pertanyents a la petita noblesa que s'agrupava al voltant dels senyors de Montclús i les seves fortaleses.

I aquest és, en síntesi, el contingut d'un document de l'any 1261 que ens ratifica que en aquella data existia l'ermita de Santa Fe, de la qual tenia cura un donat o servidor de la capella, i que, gràcies potser a la donació que li va fer el senyor Guillem de Montclús, aquest primitiu ermità va donar lloc a l'efímer "orde dels ermitans de Santa Fe".

FONS CONSULTATS

- Arxiu Parroquial de la Costa del Montseny.
- Arxiu Històric Fidel Fita (Arenys de Mar).
- Biblioteca del Col·legi d'Advocats de Barcelona.
- *Catalunya romànica*. Vol. XVIII. GEC. Barcelona 1991.

BIBLIOGRAFIA

PUIG, Mercè.- *La societat rural a Catalunya en temps feudals. Vallès Oriental, segles XIII-XVI*. Columna Assaig. Barcelona 1996.

BONNASSIE, Pierre.- *Catalunya mil anys enrera*. Vol 2. *Economia i societat feudal*. Edicions 62. Barcelona 1981.

PLADEVALL FONT, Antoni.- "Santa Fe del Montseny". *Monografies del Montseny* núm. 5. Viladrau 1990.

PLADEVALL FONT, Antoni.- "El Montseny a l'època medieval. Dominis i jurisdiccions". *Monografies del Montseny* núm. 6. Viladrau 1991.

PONS GURI, Josep M^a.- "La successió de Guillem Umbert de Basella". *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*. Vol. III. Barcelona 1989.

SALRACH MARÉS, Josep M^a.- *Història de Catalunya*, dirigida per P. Yilar. Vol II. Edicions 62. Barcelona 1992.